

JOHN DEWEY'İN FELSEFESİNDE DENEYİM VE US KAVRAMLARI

Dr. Hayyam Celilzade,

ORCID: 0000-0001-7739-9388

ÖZET

Pragmatizm, felsefenin esas meseleleri olan doğru, iyi ve güzelin mahiyetini “fayda” kavramını merkeze alan bir bakış açısıyla irdeleyen bir düşünce geleneğini temsil eder. Ve bu düşünce geleneği mutlak doğru, mutlak iyi ve mutlak güzel arayışında olmaktan ziyade gündelik hayatımıza yön veren doğru, iyi ve güzelin nasıl ortaya çıktığıyla ve bu bağlamda bu kavramların kendi içlerinde belli bir değişim/dönüşüm geçirip geçirmediğiyle ilgilenir. Her düşünürün doğru, iyi ve güzele yönelik kavramsal açıklamaları mevcut olmakla birlikte bu açıklamaları yaparken hareket ettikleri iki bilgi kaynağı dikkat çeker; deneyim ve us. Makalemizde Amerikan filozof John Dewey'in deneyim ve us kavramlarının tahlili bağlamında empirizm ve rasyonalizme getirdiği eleştirileri, deneyim ve usun felsefe bağlamında nasıl ele alınması gerektiğine dair görüşlerini konu edineceğiz.

Makalemiz giriş ve üç esas bölümden müteşekkildir. Çalışmamızın ilk bölümünde John Dewey'in deneyim ve ustan ne anladığına değineceğiz. İkinci bölümde ise John Dewey'in bir makalesinden yola çıkarak deneyim ve ustan filozofların ne anladıklarını araştıracağız. Bu bağlamda deneyim ve us kavramlarıyla ilgili geliştirilen ve birbirine rakip olan metafizik teorilerden bahsedeceğiz. Bu bölümün sonunda ise Dewey'in, deneyim ve usun sentezinin yapılma teşebbüsüne yönelik eleştirilerini inceleyeceğiz. Son bölümde John Dewey'in deneyim ve usu felsefi anlamda nasıl değerlendirmemiz gerektiğine dair görüşlerine yer vereceğiz.

Makalemizin değerlendirme ve sonuç kısmında John Dewey'in ileri sürdüğü tezin ne kadar geçerli olduğu sorusunu tartışacağız. Binaenaleyh John Dewey'in görüşlerini besleyen yaklaşımın ne olduğunu vuzuha kavuşturmaya

çalışacağız. Bu doğrultuda evrim kuramı üzerinde durarak John Dewey'in işbu kuramdan etkilenip etkilenmediğini irdeleyeceğiz.

Anahtar kelimeler: Amerikan felsefesi, deneyim, us, empirisizm, rasyonalizm.

Giriş

John Dewey, “Deneyim ve Usun Değişen Kavramları” isimli makalesine deneyim ve us nedir? sorusuyla başlar. Kelime tahliline geçmeksizin deneyim ve usu sorgulamaya koyulur. Deneyim ve usun insan hayatına yön verebilecek statüde olup olmadığını sorar. İnsanın hedefleri ve bu hedefler doğrultusunda yapacağı eylemleri vardır. Eylemlerimizde uyduğumuz belirli ilkeler, kurallar mevcuttur. Bu ilke ve kurallar ya bize dıştan ya da içten verilir. Dıştan verilen ilke ve kurallar din dâhil metafizik doktrinlerin bizlere sunduğu şeylerdir. İçten verilen ilke ve kurallarsa toplumun üzerinde anlaştığı şeylerdir. Dewey'e göre içten verilen ilke ve kuralların tarihi çok yenidir. Moderniteyle birlikte özellikle Fransız Devrimi'yle birlikte ortaya çıkmıştır. Fakat fikri zemini Descartes'la oluşmaya başlamıştır. Pek çok modern filozof gibi Dewey de bu ilke ve kuralların nasıl elde edildiğini ve geliştirildiğini sorgular. Binaenaleyh bu ilke ve kuralların oluşturulmasında hangi yöntemin daha başarılı olabileceğini araştırır. Dewey sadece sorunun tahlilini yapmakla kalmaz, çözüm önerisi de geliştirir. İlgili makalesinde birkaç filozofun görüşlerine yer veren Dewey, esas olarak Kant'ı muhatap alır. Çünkü Kant, empirisizm ve rasyonalizmin sentezini yapmaya çalışarak “sentetik a priori” önermelerin olasılığı üzerinde durur. Dewey, Kant'ın bu girişiminin uğursuz sonuçlandığını daha doğrusu uğursuz sonuçlar doğurduğunu savunur. Elbette Dewey'in amacı deneyim ve usun sentezine karşı çıkmak değildir. Dewey için esas olan, insan yaşamını kolaylaştıracak, insana yaşadığı çevreye uyum sağlamasında yardımcı olacak şekilde deneyim ve ustan faydalanmanın yollarını aramaktır. Bu amaç doğrultusunda bazen deneyim ve usun sentezine gidilebilir bazense gidilmeyebilir. Yani Dewey, insanın yaşadığı çevreye uyum sağlamasında ve hayatta kalmasında deneyim ve ustan azami derecede nasıl yararlanılabilir sorusuyla ilgilenmektedir.

Dewey deneyim ve us kavramlarının fikriyattaki tarihi seyrini de ele alır. Deneyim ve ustan Eski Yunan filozofları özellikle Platon ve Aristoteles'in

anladıklarıyla F.Bacon, J. Locke'un anlادıklarının aynı olmadığına dikkat çeken Dewey, deneyim ve us hakkında ileri sürülen görüşlerin, teorilerin aslında görelî (kaygan) zemin üzerinde olduklarını gösterir.

Deneyim ve Us nedir?

İnsanın dış dünyayla temasını sağlayan ve insana dış dünya hakkında ilk izlenimleri veren yeti duyulardır. Bu izlenimler zamanla hafızada birikir. Duyu verileri ve duyumlama, deneyim denen şeyin temelini oluşturur. Deneyim, duyu izlenimlerinin üzerinde insanın inşa ettiği bir şeydir. Yani deneyim, bir sıra sınanmış izlenim ve duyu verilerinden ibarettir. Örneğin ateşin suyu ısıtması olgusunu ele alalım. Duyu verileri sayesinde suyun ne olduğu, ateşin ne olduğu bilinmektedir. Ateşin yakıcı ve ısıtıcı olduğu duyumlanarak bilinir. Duyu verilerinden gelen bilgilerin sınanması ortaya deneyimi çıkarır. Daha sonra bu deneyimler hafızada birikir. Hafıza, neticeleriyle birlikte sınanan olguların deposu haline dönüşür. Dewey, deneyim sürecinin böyle bir şey olduğunu söyler. *“Basit veya karmaşık bir organizma, kendi yapısına uygun olarak çevresine göre hareket eder. Sonuç olarak, çevrede meydana gelen değişiklikler organizma ve faaliyetleri üzerinde etki gösterir. Canlı, kendi davranışlarının sonuçlarına katlanır ve acı çeker. Yapmak, acı çekmek veya katlanmak arasındaki bu yakın irtibat, deneyim dediğimiz şeyi teşkil eder. Bağlantısız eylem ve bağlantısız ıstırap, bunların hiçbiri deneyim değildir”* (Dewey, 1920, 86). Ancak Dewey'e göre hiç kimse çocukluğundan itibaren bu süreçleri takip ederek deneyime sahip olmaz. Bunun sebebiyse insanın toplumsal varlık olmasıdır. Çünkü her insan bir ailede doğar. İnsanın yakın çevresi ona nasıl yaşamak gerektiğini, neleri yapıp neleri yapmamasını öğretir. Dolayısıyla insanın bizatihi kendisi hakkıyla deneyim sürecini yaşamaz. Ateşin suyu ısıttığını hazır şekilde yakınlarından öğrenir. Elbette suyun ateş tarafından nasıl ısıtıldığını gördüğü an o olguyu deneyimlemiş olur. Fakat bu deneyim sürecini sıfırdan kendisi yaşayarak ateşin ısıttığı sonucuna ulaşmaz. Sebep ve sonuçlarıyla birlikte deneyim bilgileri gelenek içerisinde birikir. Dewey'in “deneyim geleneği” dediği şey budur. Ona göre bazı filozoflar biriken; nesilden nesile devredilen deneyimler üzerine üst söylemler üretmiş ve adına deneycilik (emprisizm) denilmiş. Bu deneyci filozoflar bilgilerin sadece deneyden geldiğine, deneyim haricinde bilgi elde edinme yollarının olmadığına kanaat getirdiler. Ve bu bir dogma haline dönüştü.

Us, deneyimle elde edilen bilgileri birbirinden ayıran, hangi deneyimden nasıl istifade edileceğini öğreten, deneyimlerin arasındaki irtibatı sağlayan yetidir. Usun görevi, deneyim bilgisinin kontrolüdür. Eğer us yetisi olmazsa elde edilen deneyim bilgileri hafızada birikir ve öylece kalır. Ve insan hiçbir şekilde deneyimlerinin sebep ve sonuçlarını bilemez. Hafıza işlevselliğini kaybeder, deneyim kalıntılarının birikip kaldığı, üst üste yığıldığı bir yer değil, dağınık ve kaotik halde olan deneyimlerin deposu olur. Dolayısıyla us, deneyimlerin işlevselliğini sağlar.

Dewey'e göre bazı filozoflar da usa kutsallık atfettiler. Fakat bu durum us yetisinin aleyhinedir. Ona göre usun işlevselliğini en iyi şekilde icra ettiği fiziki dünyadan alınarak metafizik alanda kullanılması usa kutsallık atfedilmesiyle irtibatlıdır. Bunun doğal sonucu olarak hakiki bilginin metafiziksel bilgi olduğu tezine ulaşıldı. Dewey açısından bu bir dogmadır çünkü metafiziksel bilginin en hakiki bilgi olduğunu söyleyen metafizikçiler kendi aralarında mutabık değiller. Her metafizik sistem diğer metafizik sisteme karşı çıkar. Hangi metafizik veya kimin metafiziği, hakikati verir? Eğer ortada birbirini inkâr eden metafizikçiler varsa o zaman onlardan hangisinin sistemi doğrudur? Durum böyle olunca onların ileri sürdükleri tez, dogma olmuş olur. Nitekim Dewey'e göre;

1. Metafizikçilerin söyledikleri tezi deneyimlemek imkânı yoktur,
2. Metafizikçiler kendi aralarında birbirlerini inkâr ederler,
3. Metafizikçilerin bu tezleri, deneyimleme imkânından mahrum olan bir inançtır.

Usun metafizik alanda yetki sahibi olduğunu ileri süren filozoflar deneyim ve deneyimle elde edilen bilgileri reddederler. Ve onlar deneyim bilgilerinin geçerliliğini kabul etmezler. Sadece usun onayladığı deneyim bilgisinin yararlı olduğunu fakat buna gerek kalmadığını söylerler. Çünkü usla doğruluğu onaylanan deneyim bilgisinin tekil bir olayın bilgisidir. Tekil bilgiyse güvenilmezdir. Önemli olan tümellerin bilgisidir ki bu bilgi us sayesinde elde edilir.

Deneyim ve Usla Bağlantılı Teorilerin Gelişim Süreci

Felsefe tarihinde deneyim ve us kavramlarıyla ilgili bağlı bazı gelişmeler üzerinde durulması gerekir. Bazı filozoflar tarafından deneyim, bazı filozoflar tarafından ise us gelişmeye engel, insanı köleleştirici unsur olarak kabul

edilmiştir. Örneğin Platon ve Aristoteles, deneyim hakkında kesin bilgi veremez, yargısına varmışlar (Arslan, 2006, 239-240).

Skolastik dönemde de benzeri yargı fikriyata hâkim olur. Fakat skolastik dönemden sonra F. Bacon ve J. Locke tam tersi bir görüş geliştirirler. “*Onlara göre us, aslında gericiliğe sebep olur. F. Bacon Aristotelesçi yöntemi de eleştirir*” (Dewey, 1920, 30). Usa dayanarak elde edildiği iddia edilen bilgiler insan zihnini karartır, gelişmesine engel olur. Ancak deneyim sayesinde insan bilgileri gelişir. Deneyim bilgisi sayesinde insan esaretten, kölelikten kurtulur. “*Geçmişteki bilim ve felsefenin verimsizliğini uygun bir yöntemden yoksun olmaya bağlayan Bacon’a göre akıl, anlayış tek başına bırakıldığında, tıpkı araçlarla desteklenmeyen el gibi güçsüzleşir*” (Bacon, 1960, 39. Akt. Topdemir, 1999, 53). “*Bilgiye ulaşabilmek için yeni bir araç, yeni bir mantık, bir novum organum tasarlamak gerekir. Çünkü eski tasımsal mantık, bilimsel buluşlar için faydasızdır*” (Thilly 1995, 305. Akt. Topdemir 1999, 53). “İnsanı doğaya yönlendiren bilgi “deneyim bilgisi” yeniliktir, yenilikse insanlığın gelişmesi demektir. Eğer insan doğduğunda hiçbir ide ve bilgiye sahip değilse bunca bilgiyi nereden edinmektedir? Bu soruya Locke tek kelime ile cevap veriyor: Deneyden. Bilgimizin tümünün temelinde deney vardır. Bütün bilgiler son çözümlemede tecrübe ve deneye dayanmaktadır” (Heimsoeth, 1952, 64. Akt. Kılıç, 2014, 460). Locke’a göre klasik idea ve form öğretisi doğadan uzaklaştırılmış ve zihne sığınmaya mecbur bırakılmıştır (Dewey, 1929, 229).

Peki, felsefe tarihinde deneyim ve usla bağlı bu farklı yaklaşımların sebebi nedir? Dewey’e göre bu sorunun cevabı basittir. Deneyim ve usun kutsallaştırılması sonucu böyle gelişmeler ortaya çıkmıştır. Platon ve Aristoteles deneyim ve deneyimle elde edilen bilgilere karşıydılar. “*Platon’a göre deneyim, geçmişe ve geleneğe kölelik yapmaktı. Deneyim, kaba kurallarla oluşturulan yerleşmiş geleneklere eşdeğerdi*” (Dewey, 1920, 92). “*Çünkü insanın kendisi tarafından bizzat yaşanmamış deneyim onu gerçek anlamda bilgili kılmaz. Aristoteles ise aklın insanı tek başına hakikate ulaştıracağını söyler*” (Dewey, 1920, 36). Başkaları tarafından insana öğretilen deneyim bilgisi taklit ve tekrardır. Tamamen ezbere ve taklide dayanan bu tür deneyim bilgileri zamanla deneyim geleneğine dönüşür ve sonuç olarak insan zihnini karartır. Platon ve Aristoteles’in karşı çıktıkları ve eleştirdikleri deneyim ve deneyim bilgisi bu şekilde elde edilen ve bu şekilde uygulanan deneyimdir. Platon ve Aristoteles’in deneyim ve deneyimle elde edilen bilgiye yönelik eleştirileri zamanla doktrinleştirildi (Dewey, 2008, 156).

Dewey'e göre metafizik kuramların hegemonyasının altın ağı olan skolastik dönemde deneyle elde edilen bilgilere güven oldukça azalır. Skolastikilere göre metafizik bilgi elde edildikten sonra deneyim bilgisine ihtiyaç kalmaz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi F. Bacon ve J. Locke gibi filozoflar bu yaklaşımı eleştirdiler. Aslında onların us eleştirisi doğrudan metafizik eleştirisiydi. Skolastikiler usun uygulama alanını genişleterek usun gerçek işlevinin unutulmasına sebep olmuşlardı. Bu sebepten dolayı F. Bacon, usun gerçek işlevinin deney alanıyla sınırlı olduğunu savundu.

Deneyim Kavramıyla İlgili Gelişmeler

Modern dönem filozofları tümellerin gerçekten var olup olmaması gibi soyut, insan hayatını doğrudan ilgilendirmeyen meseleleri bir kenara bırakıp insan hayatını doğrudan ilgilendiren fiziki dünyaya dolayısıyla deneyim ve deneyim alanına yöneldiler. Ancak Dewey'e göre bu girişim de istenilen neticeyi vermedi. Çünkü doktrinleşme sürecine giren deneycilik, uscu metafizikçilerin yaptığı "hatanın" aynısını yaptı. Deneyim ve deneyimle bağlı söylemler üretmeye ve usu dışlamaya başladı.

Dewey'e göre deneyim bilgisinin kazanılmasında usun rolü inkâr edilemez. Usun da mevcudiyeti ve işe yararlığı deneyim sayesinde var olur. Dolayısıyla deneyimin reddedilip usun savunulması veya tam aksine usun reddedilip deneyimin savunulması aynı hatanın iki farklı görünümüdür. Bu yaklaşımıyla Dewey deneycilikle usculuğun sentezini aramaz. Zaten bu girişimde bulunan Kant'ı eleştirir. Ve hatta Kant'ın bu girişiminin başarısız olduğunu söyler.

Dewey'e göre deneyimin deneyciler tarafından kutsallaştırılması aynı skolastik dönemde olduğu gibi süslü kelimelerle zengin ama işe yaramaz felsefe literatürünün oluşmasına sebebiyet verir. Dolayısıyla deneyimi kutsallaştıranlar usu kutsallaştıranlarla aynı hatayı işlerler. "*Hlbuki deneyisel bilim yöntemi, deney olgunluğa varınca, görgül yöntemin örneklendirilmesi olur. Bu yöntem, aynı zamanda, kaba grglclğe de karşıdır, yani, yalnızca parmak hesabına dayanan işi kabul eden grglclğe; dile getirilmiş, denenmiş bir düşünceye göre düzenlenmiş olmayan birtakım bocalamalara bağlı grglclğe*" (Dewey, 1988, 84).

Kant'ın Çabası

Dewey'e göre deneyim ve usla ilgili sorunları ilk fark eden ve bu sorunları çözme yolunda ilk çabayı gösteren filozof, Kant'tır. Bu sebeple Kant'ın girişimi hem kendine özgüdür hem de dikkate şayandır. Kant, deneyim ve usun kendi alanlarında geçerliliğini tanır ve kendi sistemi içerisinde her ikisini de muhafaza eder. Hatta Dewey'e göre Kant'ın bir yere kadar deneyim ve usun sentezine ulaştığı da söylenebilir. Fakat esas sorun bu "sözde" sentezden sonra ortaya çıkar. Kant'ın sentezi metafizik unsurların etkisi altında kalır. Çünkü Kant, sentezini metafizik alanda gerçekleştirir. Zira Kant'ın sistemi "yasa" kavramıyla yakından ilişkilidir. "*Kant'ın "yasa" fikri aşağıdaki sonuca yol açar: Yasa, dışsal ve daha üstün bir yetkeden yaşamın içine gelir*" (Dewey, 2008, 167). Bu fikir Dewey'e göre metafizik kaynaklıdır. Ve "yasa" fikri etrafında şekillenen Kant'ın felsefesi, deneyime yaşama hakkı tanımaz veya çok az tanır. Binaenaleyh Kant'tan sonra gelen Alman idealistleri de deneyimi esas almazlar.

"Kant sonrası Alman filozofları deneyimi merkeze almadılar, mutlakçı felsefe sistemleri geliştirdiler. Sonuçta ortaya Alman idealizmi çıktı. İngiliz filozoflarıysa deneyime önem verdiler. Bunun sonucunda kuşkuculuk temelli İngiliz empirizmini geliştirdiler" (Dewey 2008, 168). Bu şekilde birbirine rakip olan us ve deneyim karşıtlığı oluştu.

Dewey'in Çözüm Önerisi

Dewey'e göre insanın yaşamı bir mücadeledir. Bu mücadele çevreye/doğaya karşı verilir ve hayatta kalmaya yöneliktir. Bu mücadele sürecinde insana hayatta kalmanın yönlerini, yasalarını öğreten bilgiler lazımdır. Peki, bu bilgilere nasıl sahip oluruz? Dewey'in yanıtı şudur: Deneyim ve bu deneyimi kontrol eden, yöneten us sayesinde. Bu iki yeti birbirine karşı değil. Felsefe tarihinde bunları birbirine karşı koyan akımlar olduğu gibi günümüzde de idealistler ve empiristler, deneyim ve usu birbirini karşıt şekilde konumlandırırlar. Dewey'e göre bu yaklaşım yanlıştır. İnsanlığın elde ettiği tüm bilgi ve tecrübe bu iki yeti sayesinde elde edilmiştir. Bilimin ilerlemesi ve yeni keşifler bu iki yetinin beraber çalışmasına bağlıdır. Fakat Dewey'e göre deneyim ve us, belirli bir ilkenin kontrolü altında çalıştığı zaman verimlidir. Ona göre deneyim ve usun sentezini

kabul etsek bile zamanla bu sentez üzerine söylemler üretilecek ve işbu söylemler insanlara fayda sağlamayacak. Sadece deneyim ve usun sentezinin doktrinleştirilmesine yol açacaktır. Dewey'e göre hayatın amacı ve reel dünyanın temel meselesi bu değildir. İnsanın temel meselesi daha verimli bir hayatın nasıl elde edilebileceğine ilişkindir. Bu amaç doğrultusunda işe yarar bilgiler kazanılmalıdır. Dewey'in felsefesinde bilgi, ayrılmaz bir birlik içerisinde sürekli değişim halindeki doğanın bir parçası olan insanın doğa ile bir anlamda da kendisi ile pratik/ pragmatik eylem/deneyimler aracılığıyla etkileşiminde kendisinde ortaya çıkar. Bilgiye yönelik insan eyleminin amacı gündelik hayatı kolaylaştırmak, bu anlamda pratik fayda sağlamaktır. Bu açıdan Dewey'in felsefesinde bilgi problem çözücü bir araçtır (Yılmaz, 2009, 80). Deneyim ve ustan bu amaç ve işyararlılık kuralı doğrultusunda faydalanılmalıdır. Bu bağlamda elde edilen bilgiler bilimin temelini sağlar. Ve bu şekilde bilim insanları yanılılardan, hatalardan korur. Gelişme bilimle mümkündür ve bilim sayesinde insanoğlu susuz çöllerde yeşillikler oluşturmaktadır (Dewey, 2008, 158). *“Bilim sayesinde insan daha iyi yaşam elde eder. (...) bilimsel genellemeler, olayların birbiriyle olan ilişkilerini dile getirirler ve daha çok sayıda olayı bir araya getirmekte kullandıkları için de bunları, uygulanma alanlarında deneyden geçirirler”* (Dewey, 1988, 42).

Değerlendirme

Dewey'in hem epistemoloji hem ontoloji alanında ileri sürdüğü tezleri Darwin'in evrim teorisinin etkisi altında şekillenir. Dewey, Charles Darwin'in teorisinin felsefenin birtakım geleneksel sorularına yeni cevaplar üretmek için sağlam bir dayanak sunabileceğini fark eden ilk filozof olarak tanımlanır (Popp, 2007. Akt. Çelik, 2022, 58). Darwin'in evrim teorisi kendisinin bile tahmin edemeyeceği sonuçlara yol açtı. *“Bilindiği üzere klasik dönem filozoflarına göre her mevcut (var olan) cevher (öz/töz) ve arzılardan (ilinek) müteşekkildir. Kavramın tanımında yer alan öteki ayırıcı vasıf ise cevherin birbirine zıt arzıları kabul etmesine rağmen değişmeden bir ve aynı kalmasıdır. Hatta Aristo'ya göre bu cevherin en ayırıcı vasıfıdır. Bu anlamda cevher değişiminin sabit mihveri, taşıdığı ve desteklediği niteliklerin “substratum”u (hâmil) olmaktadır”* (Kutluer, 1993, 450). Cevher “bir şeyi o şey yapan şeye”

verilen isimdir ve değişime tabii olmaz. Yani cevher tabiatı itibariyle değişmez. Klasik bilim teorileri de işbu cevher anlayışını temel alarak oluşturuluyordu. Darwin'in evrim teorisiyle birlikte var olanların cevher ve arazlardan müteşekkil olduğu fikri çözülmeye başladı. Gerçi bu süreç Kant'ın *Kritik* projesiyle başlamıştı. *“Toplumsal olaylarda zorunluk, gelişme ve evrim kavramlarının havası daha yüzyıl önceden kurulmuştu; bu evrim düşüncesi Darwin'in biyolojik gelişme kavramından önce vardı. Kant, zorunlu nedenlik kavramının doğal bilimler için gerekli olduğunu söylüyordu”* (Dewey, 1988, 72). Ama bilimlere bunun nasıl yansıdığına evrim teorisi iyi bir örnektir. Evrim teorisine göre var olanlar sürekli değişmekte, evrilmekte ve mükemmel olmaya doğru gelişmekte. Örneğin ilk önce tek hücreli sonra çok hücreli daha da sonra karmaşık yapıları canlılar oluşmuştur. Dolayısıyla var olanların sabit, değişmez özleri yoktur. Bu anlayış fikriyatta derin etkiler oluşturdu. Çağdaş filozoflardan bazıları kendi felsefelerini geliştirirken evrim teorisini dikkate almak zorunda kaldılar. Elbette evrim teorisini dikkate almak onu kabul etmek anlamına gelmez. Bu teorinin dikkate alınması, bu teoriyle filozofların hesaplaşması anlamına gelir. Ancak Dewey evrim teorisini dikkate alan ve kabul eden filozoftur. *“Dewey'in kendi felsefi sistemini oluştururken üzerinde durduğu temel noktalar geleneksel felsefi sistemlerin peşinden koştuğu mutlakiyetçi görüşe karşı çıkışı ve her türlü düaliteyi reddedişidir. Fakat pragmatik yönde şekillendirdiği düşüncelerinde en çarpıcı etkiyi Darwin ile özdeşleşen evrim teorisi oluşturmuştur. Döneminin felsefe geleneği insan davranışlarını teolojik boyutta incelerken o bu düşüncelerden sıyrılarak evrimci düşünceye yönelmiştir. Özellikle toplumsal Darwinizm'in Dewey'in felsefi görüşleri üzerindeki etkisi büyüktür”* (Sözer ve Sel, 2015, 316). *“Kısaca Dewey, teolojik ve idealist açıklamalarda merkezi bir yeri olan mutlakçı ve mükemmeliyetçi yaklaşımların ortaya koyduğu değişmez ve nihai nedensel anlayışın Darwin'in görüşleriyle geline son noktada artık kaçınılmaz olarak önemini yitirdiği görüşündedir”* (Çelik ve Küçükyıldırım 2022, 63).

Dewey'in görüşlerini değerlendirirken dikkate alınması gereken ikinci nokta şudur: XIX. ve XX. yüzyıl pozitif bilimlerin gelişme gösterdiği ve tüm disiplinler üzerinde kendi otoritelerini kurdukları bir dönemdi. Pozitif bilimlerin gelişmesi ve fikriyatta hegemonya kurmasıyla birlikte metafizik, tabir-i caizse rafa kaldırıldı. Çünkü pozitif bakış açısına göre metafiziğin

ileri sürdüğü tezler deneylenemiyordu. Buna binaen metafizikçiler kendi aralarında ele alınan ve ulaşılan sonuçlar konusunda mutabık kalamıyorlardı. Her metafizikçi kendinden önce yaşamış metafizikçiyi eleştirmekle uğraşırken kendinden sonra gelen metafizikçi tarafından reddedildiğine şahit oluyordu. Pozitif bilimin hızla gelişmesi uygarlığın da gelişmesini beraberinde getirdi. Ve filozoflar da pozitif bilimlerin etkisi altına girdiler. Bazı filozoflar metafizikten vazgeçerek pozitif bilimleri temel almaya ve pozitif bilimler üzerinden felsefe yapmaya başladılar. Oluşturdukları felsefe sistemlerinin değeri pozitif bilimlerle uyuşup uyuşmadığı ölçütüne göre belirlendi. Zira doğruluk ve geçerlilik ölçütü artık pozitif bilim olmuştur. Çağının diğer filozofları gibi Dewey de pozitif bilimin etkisi altındaydı. Geliştirdiği felsefe sistemini de pozitif bilimleri dikkate alarak oluşturmuştur.

Sonuç

Kurucuları arasında Dewey'in de bulunduğu Amerikan pragmatizminin ileri sürdüğu görüşlerle Darwin'in evrim teorisi uyum halindedir. Nitekim Hickman'e göre Darwinci düşünceler ve gerekçelendirmeler Amerikan pragmatist düşüncesinin geleneksel felsefi tartışmalarda aldığı yeni tavrı göstermenin ve geleneksel yaklaşımların hatalarını ortaya koymanın önemli dayanakları olarak yer edinir. Ama bu pragmatizmin tamamen evrim teorisinden beslendiği anlamına gelmez. Pragmatizm, fayda veya yarar kavramları etrafında şekillenen, var olanları bu iki kavramı merkeze alarak anlamaya, anlamlandırmaya çalışır. Keza Dewey bunu řu şekilde ifade eder: Pragmatist bakış açısından hareket edilecek olursa bir teori insanın hayatta kalmasına katkıda bulunuyorsa yararlıdır, yani doğrudur. İnsanın doğal haline uygun olan pragmatizme göre, önemlilik gerçeğin ölçüsüdür ve gerçeklik de etkili güçle irtibatlıdır. Dewey'in döneminde insanlığa en çok yarar sağlayan unsurun pozitif bilimler olduğu düşünülüyordu. İnsanlık hakikati, pozitif bilimlerd(1)e arıyordu. Ve pragmatist bakış açısına göre insana en çok yarar sağlayan şey, hakikati verecek olan şeydir. Bu da pozitif bilimlerdi. Dewey, pozitif bilimlerin temelini oluşturan deney ve usu bu bağlamda değerlendirir. Deney ve usun üzerine söylemler üretmek, deneyi kutsallaştırarak empirist metafizik veya uslu

kutsallaştırarak idealist metafizik sistemler oluşturmak Dewey açısından boş ve anlamsız çabalardır. Dewey, Platon'dan Kant'a kadar filozofların bu doğrultuda sistemler oluşturduklarını söyler. O bu sistemler içerisinde dikkate değer bazı unsurların olmasına rağmen genel anlamda bu sistemlerin insanlığın gelişmesine, ilerlemesine katkı sağlamadığını belirtir. Dewey'e göre filozofun üzerine düşen vazife metafizik yapmamaktır. Deney ve us felsefi olarak ele alınabilir ama eğer deney ve aklın felsefi olarak ele alınması insanlığa yarar sağlamıyorsa bu çaba boşuna ve anlamsız bir çabadır.

Metafizik sistemlerin de pozitif bilimlerin de temelinde deney ve us var. Fakat metafizik sistemler ve pozitif bilimler arasındaki fark deney ve usa yaklaşma şekillerinden kaynaklanır. Metafizik, deney ve us üzerine meta söylem üretir. Pozitif bilimlerde deney ve akli uygulamada esas alır. Dewey'in savunduğu tez şudur: Deney ve usun pozitif bilimlerin kullandığı şekliyle yani daha işlevsel kullanılması gerekir. Dewey'in yaklaşımı kabul edilecek olursa felsefenin bilimlerin hizmetine, kontrolüne verilmesi icap eder. Klasik dönemde bilim üzerinde söz sahibi metafizikçiler olduğu gibi modern dönemde de felsefe üzerinde söz sahibi pozitif bilimciler olmuş olur. Bunun sonucunda da pozitif bilimcilerin ulaştıkları bilimsel doğrular felsefede belirleyici unsurlara dönüşür. Aslında Dewey tıpkı Kant'ın aklın sınırlarını çizdiği gibi felsefenin sınırlarını çizmiş olur.

XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra (2. Dünya Savaşı'ndan sonra) bilim felsefecilerinin üzerinde en çok tartıştıkları konu bilimin bize hakikati verip vermediği sorusudur. Bu çerçevede bilimin nesnelliği sorunu felsefenin tartışma konuları arasına girer. Bir zamanlar felsefeyi kendisine tabi kılmaya çalışan pozitif bilim, bilim felsefecilerinin soruşturmalarına konu olur. Bu soruşturmayı yapanlardan T. Kuhn'a göre bilimsel teoriler insana doğruyu ve hakikati veremez: Bilimsel teoriler birbirini takip eden, birbirinin yerlerine geçen paradigmalardır. Eğer, daha önce öne sürdüğüm gibi, bilimsel ya da ampirik açıdan tarafsız bir dil yahut kavramlar sistemi mümkün değilse, o zaman alması test ya da kuramlarla kurulması önerilen bu yapının, hangisi olursa olsun mutlaka bir paradigma ile temellendirilmiş bir gelenekten yola çıkması şarttır. İnsanlar sorunlarını çözmek için her dönem bu paradigmaları kabul etmekte. Bir paradigmanın diğerine tercih edilmesinin mutlak bir şekilde rasyonel zemini yoktur. Paradigmalar olağan bilimi geliştirebilir kuralların müdahalesi olmadan da

belirleyebilir. Aristotelyen paradigma veya Newton paradigması bize hakikati, nesnel bilgiyi veremez. Tıpkı Einstein'ın paradigmasının vermediği, veremeyeceği gibi. Bu paradigmalar geçerliliğini, sadece insanların onları belirli dnemelerde kabul etmeleri üzerinden kazanır. Eğer insanlar bir paradigmayı kullanmayı terk ederlerse o zaman o paradigma geçerliliğini kaybeder. Dolayısıyla bilim, insana hakikati vermez. Bilimin böyle iddiası olmamalıdır unk işlevi bu değildir.

K.Popper ise bilimin insana hakikati vermediğini sadece insanı hakikate biraz daha yaklaştırdığını savunur. Ona göre bilimsel teoriler yanlışlanabilir olmalıdır: Bir kuram, akla gelebilecek bütün temel önermelerin kümesini açık bir şekilde boş olmayan iki altkümeye ayırdığında, o kuram “görgül” ya da “yanlışlanabilir” demektir. Altkmelerin birinde kuram, temel önermelerle çelişme durumunda olup, onları “yasaklar”-bu tür önermelerden oluşmuş kümeyi, kuramın yanlışlanabilme olanağını sağlayan küme olarak adlandırıyoruz-; diğer altkümede ise kuram, temel önermelerle çelişme durumunda olmayıp, onlara “izin verir”. Özetleyecek olursak: Kuramın yanlışlanabilme olanağını veren küme boş değilse bir kuram yanlışlanabilir. Yanlışlanabilirlik potansiyelini kendi içinde barındırmayan teoriler bilimsel olamaz. Dolayısıyla K.Popper'e göre bilim, yanlışlanabilen teoriler sayesinde gelişir: Lorentz-Fitzgerald büzülme varsayımı da uygun olmayan yardımcı bir varsayıma örnektir; bu varsayımın yanlışlanabilen hiçbir vargısı yoktu, tersine kuramla deney (Michelson deneyi) arasındaki birebirliği yeniden ortaya koymuştu; ancak daha sonra görelilik kuramı, burada bir ilerleme sağladı; unk yeni vargıları ve etkileri kestirerek, yeni sınama ve yanlışlama olanaklarına ışık tuttu. T.Kuhn ve K.Popper gibi felsefecilerin ileri sürdükleri görüşler bilime olan itimadın azalmasına sebebiyet verdi. Ve pozitif bilim, felsefe üzerindeki otoritesini ciddi oranda kaybetti.

KAYNAKÇA

- Arslan Ahmet. (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi: Sofistlerden Platon'a*. İstanbul: İst Bilgi Üni. Yayınları.
- Arslan Ahmet. (2007). *İlkçağ Felsefe Tarihi: Aristoteles*. İstanbul: İst. Bilgi Üni. Yayınları.
- Çelik R. ve Küçükyıldırım, S. (2022). Dewey'in Düşüncelerinin Darwinci Temelleri, *Felsefe Dünyası Dergisi*, sayı: 75, (ss. 57-73).
- Dewey John. (2008). *Deneyim ve Usun Değişen Kavramları, Pragmatizm: Pratik Bir Felsefe*, çev. ve haz. Sara Çelik. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Dewey John. (1929). *Experience and Nature*. London: George Allen & Unwin, Ltd.
- Dewey John. (1988). *Özgürlük ve Kültür*. çev. Vedat Günyol. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dewey John. (1920). *Reconstruction In Philosophy*. New York: Henry Holt And Company.
- Kılıç Cengiz. (2014). John Locke: Bilginin Kaynağı ve İdeler Sorunu, *Ekev Akademi Dergisi*, sayı: 18/58, (ss. 455-468).
- Kuhn Thomas. (1995). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul: Alan Yayınları.
- Kutluer İlhan. (1993). Cevher, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt: 7, (ss. 450-455), Ankara: TDV Yayınları.
- Popper Karl. (1998). *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*. çev. İlknur Aka-İbrahim Turan. İstanbul: YKY Yayınları.
- Sözer M. A. ve Sel, B. (2015). John Dewey'in Görüşlerinin Ontolojik ve Epistemolojik Temelde İrdelenmesi, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (Kefad)*, sayı: 16/3, (ss. 313-327).
- Topdemir Hüseyin Gazi. (1999). Francis Bacon'un Bilim Anlayışı, *Felsefe Dünyası*, sayı: 2/30, (ss. 51-68).
- Yılmaz Zafer. (2009). John Dewey'in Liberalizmi: Birey/Cilik-Toplum ve Özgürlük, *Kaygı*, sayı: 12, (ss. 79-92).

f.f.d. Xəyyam Cəlilzadə

CON DYUİNİN FƏLSƏFƏSİNDƏ “TƏCRÜBƏ” VƏ “AĞIL” MƏFHUMLARI

XÜLASƏ

Praqmatizm – fəlsəfənin əsas məsələləri olan həqiqətin, yaxşının və gözəlin mahiyyətini “faydalılıq” məfhumunu əsas götürən perspektivlə araşdıran düşüncə ənənəsini təmsil edir. Bu düşüncə ənənəsi mütləq həqiqəti, mütləq yaxşılığı və mütləq gözəlliyi axtarmır, gündəlik həyatımıza rəhbərlik edən həqiqətin, yaxşı və gözəlin necə ortaya çıxdığı və bu məfhumların zaman-zaman müəyyən dəyişikliklərə məruz qalıb-qalmamalarını incələyir. Hər bir mütəfəkkirin həqiqət, yaxşılıq və gözəlliyə dair konseptual izahları mövcuddur. Bu izahlarını edərkən iki bilik mənbəyini əsas götürürlər: təcrübə və ağıl. Məqaləmizdə “təcrübə” və “ağıl” anlayışlarının təhlili müstəvisində amerikalı filosof Con Dyuinin empirizm və rəasionalizmlə bağlı tənqidlərini, təcrübə və ağılın fəlsəfi olaraq necə işlənməli olduğuna dair fikirlərini müzakirə edəcəyik. Məqaləmiz giriş və üç əsas hissədən ibarətdir. Yazının birinci hissəsində Con Dyuinin “təcrübə” və “ağıl” məfhumlarını necə araşdırdığı haqqında bir sıra amilə toxunacağıq.

İkinci hissədə Con Dyuinin bir məqaləsi əsasında “təcrübə” və “ağıl” məfhumlarını filosofların necə təhlil etdiklərini araşdıracağıq. Bu müstəvidə “təcrübə” və “ağıl” məfhumlarını əsas istiqamət olaraq götürən metafizik nəzəriyyələrdən bəhs edəcəyik. Son hissədə isə fəlsəfi anlamda “təcrübə” və “ağıl” necə qiymətləndirmək lazım olduğuna dair Con Dyuinin fikirlərindən söhbət açacağıq.

Məqalənin Nəticə hissəsində Con Dyuinin tezisinin həqiqiliyi yönündə bir sıra mətləbə toxunacağıq.

Açar sözlər: Amerika fəlsəfəsi, təcrübə, ağıl, empirizm, rəasionalizm.

д.ф.ф. Хаям Джалилзаде

ПОНЯТИЯ «ОПЫТ» И «РАЗУМ» В ФИЛОСОФИИ ДЖОНА ДЬЮИ

РЕЗЮМЕ

Прагматизм представляет традицию мышления, изучающую сущность истины, добродетели и прекрасного, являющихся основными вопросами философии, с перспективой, основанной на понятии «полезности». Эта традиция мышления не находится в поиске абсолютной истины, абсолютной добродетели и абсолютного прекрасного, а анализирует то, как появилась истина, добродетель и прекрасное, руководствующие нашей жизнью, и их периодическую подверженность определенным изменениям. У каждого мыслителя имеется концептуальное объяснение истины, добродетели и прекрасного. Объясняя их, они берут за основу два источника знаний: опыт и разум. В статье на фоне анализа понятий «опыт» и «разум» обсуждена критика американским философом Джоном Дьюи, связанная с эмпиризмом и рационализмом, его мысли об использовании опыта и разума в философском контексте. Статья состоит из введения и трех основных частей. В первом разделе мы коснулись ряда факторов, касающихся изучения Джоном Дьюи понятий «опыт» и «разум».

Во втором разделе на примере статьи Джоона Дьюи мы исследовали анализ философами понятий «опыт» и «разум». В этом контексте мы рассказали о метафизических теориях, берущих за основу понятия «опыт» и «разум». В последней части мы рассказали о мыслях Джоона Дьюи, касающихся оценки понятий «опыт» и «разум» в философском контексте.

В разделе «Выводы» статьи упомянут ряд вопросов, касающихся реальности тезиса Джоона Дьюи.

Ключевые слова: американская философия, опыт, разум, эмпиризм, рационализм.

PhD Hayyam Celilzade

**CONCEPT OF EXPERIENCE AND REASON IN
JOHN DEWEY'S PHILOSOPHY**

ABSTRACT

In our article, we will discuss John Dewey's criticisms of empiricism and rationalism in the context of the analysis of the concepts of experience and reason. Our article consists of an introduction and three main parts. In the first part, we will talk about what John Dewey understands from experience and reason. In the second part, we will examine how philosophers define experience and reason. In this context, we will talk about metaphysical theories about experience and reason. At the end of this chapter, we will examine Immanuel Kant's effort to synthesize experience and reason. In the last section, we will analyze John Dewey's views on experience and reason. Finally, we will discuss the validity of John Dewey's thesis. As a result, we will attempt to clarify the approach that feeds John Dewey's views. In this direction, we will examine the evolutionist approach and how Charles Darwin influenced John Dewey.

Keywords: *Amerikan philosophy, experience, reason, empiricism, rationalism.*